

ANA MARIA RABE

*A világ hálójá**

A tér kérdése az évszázadok során kialakult, a különféle tudomány- és tevékenységterületeket uraló világ-elgondolások alapvető problémáját jeleníti meg. A filozófiában a tér központi téma, amennyiben alapvető diszciplínái – ontológia, ismeretelmélet, tudományelmélet vagy logika – esetében a világ felépítésének, tapasztalatának, megismerhetőségének, leírhatóságának és ábrázolhatóságának kérdéseiről van szó. Ám nincs olyan térkonceptió, amely változatlan maradt volna az idők során. Ezen túlmenően meggondolandó, hogy a különféle kialakult térelméletek sajátos értelmet és funkciót csak egy meghatározott világ-alapvetés kontextusában kaptak. Ezért a tér fogalmának tisztázása során nemcsak a vonatkozó elméletet kell megvilágítani, hanem az adott koncepciót övező filozófiai és tudományos mezőt is fel kell vázolni.

A tér fogalmának ma konjunktúrája van. Ez összefüggésben állhat azzal a két nagy folyamattal is, amelyek a világot az utóbbi évtizedekben alapjában változtatták meg: a reálszocialista rendszerek felbomlásával és az internet térnyerésével. Egy olyan valóság jött létre, melyet a „globalizáció” és a „Worldwide Web” téri metaforáival írnak körül. Mindenütt a tér kérdéseit vetik fel. A művészet, a társadalom, a politika, a kultúra, stb. kérdéseit gyakran topológiai és topográfiai szempontból tárgyalják. Így aztán az „iconic turn” művészettudományi toposza mellé a kultúratudományok „topographical turn” jelszava lépett, ami a térfogalom inflációját fejezi ki a mai nyelvhasználatban.¹ A szent és a profán, valóságos és imaginárius, esztétikai és teoretikus, a zenei, építészeti, művészeti és sok más egyéb térről szóló beszéd azt a benyomást kelti, mintha minden egyes élet- és tapasztalati térnek saját tere lenne. Az, hogy e különböző esetekben miben is áll a térbeliség, többnyire homályban marad. A tér fogalmának, akárcsak különféle, meghatározott környezetben adódó sajátos jelentéseinek tisztázása olyan kíváncsi, amelynek térkérdések bűvkörében élő korunknak eleget kell tennie.

De hogyan kell, hogyan lehet megragadnia a teret? Lévén, hogy nem tud megmutatkozni olyan alap, amelyen érthető összefüggések rajzolódhatnak ki,

* Bevezető a szerző *Das Netz der Welt. Ein philosophischer Essay zum Raum von „Las Meninas“* (München, Wilhelm Fink Verlag, 2008) c. könyvéhez.

¹ Az „iconic turn” toposzát Gottfried Boehm tíz évvel ezelőtt vezette be, hogy a képek hatalmának visszatértét jelenünkben kifejezésre juttassa. A „topographical turn” toposzához lásd SIGRID WEIGEL, *Zum ‚topographical turn‘. Kartographie, Topographie und Raumkonzepte in den Kulturwissenschaften.* = *KulturPoetik*, Bd. 2, Nr. 2, 2002, 151–165. Einleitung 16.

csak arra van módunk, hogy figyeljünk azokra a konfigurációkra, amelyek a térben, illetve a tér révén állnak elő. De hogyan ragadhatjuk meg ezeket? Érezzük a késztetést a jelenségek valódi voltának megállapítására. Ezért tényeket keresünk. Ám ami egy adott tekintetben tényként szolgál, más összefüggésben általunk létrehozott konfigurációként és képszerű utalásként értelmezhető, mivel mindaz, amit az ember megismer, egy asszociációs folyamat terméke, mely alapjában véve a végtelenségig folytatható. Ennek ellenére az emberi szellem nem képes a körülhatárolt sémák, a határozott fogalmak és zárt világmodellek létrehozásától eltekinteni. Erre nemcsak a sajátos megismerés-törekvés készíti, hanem maga az élet – gyakorlati követelményeivel. A világ megismerése és kezelése érdekében az ember bizonyos összefüggéseket szilárdnak tekint. Ám a kiemelkedő összefüggéseket mutató formák nem véletlenszerűek, hanem a tér-hálónak köszönhetőek, amelyet az ember – tudatosan vagy öntudatlanul – a világra fektet. Ez a mindennapi életben természetesen sem átfogó hálónak nem látszik, sem egy összetett konfigurációnak. Ezen a ponton merül föl a művészet, amely megkísérel olyan jelenléteket létrehozni, mely a nézőt vagy a hallgatót a megszokott, rögzült összefüggések feladására, és helyettük szokatlan, megmozgató összeköttetések iránti nyitásra készíti. Ehhez azonban a művészetnek olyan térrel kell rendelkeznie, mely lehetővé teszi többdimenziós, folyékony, valamint paradox összefüggések képződését.

A művészetben a képzelőerő, a gondolkodás és az érzés olyan utak sokaságára lel, amelyek lefolyása sem előre nem meghatározott, sem nem rögzíthető egyszer és mindenkorra. Ezért annak a térnek, amely ilyen mozgásszabadságot lehetővé tesz, alapvető nyitottságot kell mutatnia, ami nem tetszőlegesen értelmezendő. Ugyanis minden művészeti produktumnak saját, specifikus törvényszerűségei vannak, amelyek megismerendők. Az erre vállalkozók azt tapasztalják, hogy a nyílt terület elágazások útvesztőjévé bomlik, visszahúzódik, sőt bezárul. Így a művészet öntörvényű-nyílt terével nemcsak meghívást, hanem kihívást is jelent. Általánosságban megállapítható, hogy egy művészeti jelenség annál jobb minőségű, mennél nagyobb a nyitottsága és az öntörvényűsége közötti feszültség.

A könyv első részében azt a paradigmaváltást mutatjuk be, melynek során a művészetben a figyelem a műről a térre helyeződött át; ezt a képzőművészetek, továbbá olykor a zene példáján mutatjuk be. Ennek során nem törekszünk teljességre, és az áttekinthető, kronologikus ábrázolásra sem formálunk igényt. Célunk kizárólag olyan tartalmilag koherens bemutatás, amely példázatos módon az egyes művekből, illetve művészeti pozíciókból indul ki. Ugyanez érvényes a második részben tárgyalt filozófiai és fizikai térkonceptiókra is.

A vizsgálódás I. részének témája: a tér problémája a művészetben. A kiindulópont a múzeumok korának kezdetén kialakuló mítosz a „tökéletes” mesterműről, és ezzel összefüggésben az a tér, amit „benn” a műben feltételeznek. Ezután a XX. században növekvő jelentőségű recepció kerül bemutatásra, amit a művé-

zeti produktumnak egy tágabb mű-felfogás keretében kell beteljesítenie. Ezt követően a művészeti határok radikális kiterjesztéséről esik szó, ami az '50-es és '60-as években a műtől a térhez vezető paradigmaváltással járt. Az elemzés egésze annak a térnek a meghatározására irányul, amelyen a művészet alapul – a kortárs munkák csakúgy, mint a klasszikus művek.

A II. részben válogatott térkonceptiókat ismertetünk mindenkori filozófiai vagy természettudományos kontextusukban. A következő világ-elgondolások és elméletek állnak előtérben: a zárt, harmonikus kozmosz, ahogy a püthagoreus eszmevilágban megjelenik és Platónnál az egységet létrehozó térrel összefüggésben módszeresen kidolgozásra kerül; Newton tömegek kölcsönhatásaként értelmezett fizikai világa, melynek elméleti előfeltétele az abszolút tér és az abszolút idő; Ernst Mach monisztikus, érzékszervi észlelések által meghatározott világa, amely kizárja a kül- és beltér megkülönböztetését; az ábrázolható, egyértelmű tényállások világa, mely Wittgenstein szerint egy logikusan strukturált teret feltételez; és végül az einsteni relativitáselmélet közvetlen pont-relációkból összeálló világa, amely az abszolút tér helyett metrikus mezőt feltételez.

A különböző tér- és világkonceptiók bemutatása mindenekelőtt arra szolgál, hogy a művészetre jellemző teret a maga sajátosságában ragadja meg. Ha Diego Velázquez *Las Meninas* című mesterműve a II. részben mindegyre új tételmeleti összefüggésben merül föl, akkor ez abból a szándékból adódik, hogy a művészetet olyan dialógusba hozza a filozófiával és a természettudományokkal, mely nemcsak analógiák és összeköttetések felismerését teszi lehetővé, de kontrasztokat és feszültségeket is megenged. A konfrontációk során a művészet terének sajátossága és a benne rejlő gazdag tapasztalat egyértelműen megmutatkozik. Velázquez mesterművének számos jelentésszintje, nagy erejű szimbolizmusa, útjai és szakadécai, kapcsolatai és ellentmondásai, megrendezett jelenetei és vakfoltjai, ambivalenciái és állandó fordulatai a nézőt végigviszik ama szinteken, melyeket világa szemlélése során bejár – abban a dinamikus térben, ami a művészetre jellemző. Ezért mondható, hogy a művészet tere ebben a műben paradigmaticusan testet ölt. A kép egyszerre nyitott és öntörvényű dinamikája konkrétan megmutatja, hogy a művészetben a recepció alapján behatárolhatatlan.² Ez utóbbi olyan feltétel, ami elengedhetetlen egy művészeti jelenség fennmaradásához és legsajátabb rendeltetésének betöltéséhez. Ez pedig lényegében abban áll, hogy ébren tartsa úgy az alkotó, mint a receptív képességeket, az ember szabad asszociációs képességét és érzékenységét.

Fordította: Tillmann J. A.

² A képhez készült kommentárok folyvást növekvő sokasága megerősíti az itt képviselt tézist, miszerint a műtárgy olyan öntörvényű teret nyit meg, melyet nem lehet lezárni.